

CİNAYƏT PROSESİNDƏ SÜBUTLARIN TƏSNİFATI VƏ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

*Feyzullayeva L.N.
Milli Aviasiya Akademiyası*

Sübutların təsnifatına həsr olunmuş məqalədə sübutlar və onların alınma mənbəyinə xas olan bir sıra obyektiv əlamətlərin elmi cəhətdən qruplaşdırılması araşdırılmışdır.

Sübutların təsnifatı onların konkret xassələrinin və sübutetmə prosesində istifadə olunma xüsusiyyətlərinə görə ittihamedic, bəraətverici və neytral sübutlara, alınma mənbəyinə görə isə ilkin və törəmə sübutlara bölünür. Məqalədə təsnifata daxil olan maddi və şəxsi sübutlar mənbəyinin xarakterinə görə araşdırılaraq təhlil edilir.

Açar sözlər: təsnifat, düzünə sübutlar, yanakı sübutlar, neytral sübutlar, ittihamedic, bəraətverici, ilkin, törəmə.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin (CPM) 124.1-ci maddəsinə görə məhkəmənin və cinayət prosesi tərəflərinin əldə etdiyi mötəbər dəlillər (məlumatlar, sənədlər, əşyalar) cinayət təqibi üzrə sübutlar hesab olunur. CPM-in 124-cü maddəsi mahiyyət etibarilə sübut anlayışı ilə bağlı işin düzgün həlli üçün əhəmiyyəti olan və istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının əsaslına biləcəyi hər cür faktik məlumatları özündə cəmləşdirir [1. səh. 175].

Hüquq ədəbiyyatında sübutların təsnifatı ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Cinayət mühakimə icraatında sübutların təsnifatı sübutlar və onların alınma mənbələrinə uyğun olaraq, bir sıra obyektiv əlamətlərin elmi qruplaşmasına əsaslanır.

İşin məqsədi: Məqalədə işin məqsədi kimi sübutetmə prosesində obyektiv həqiqətin ortaya çıxması üçün ittihamedic, bəraətverici və neytral sübutlar, alınma mənbəyinə görə ilkin və törəmə sübutlar, mənbəyinin xarakterinə görə şəxsi və maddi sübutların hüquqi mahiyyətinin açılması və sübutların təsnifatının müxtəlif aspektlərdən təhlil edilməsidir.

M.Ə. Cəfəquliyev yazır ki, cinayət mühakimə icraatında sübutların təsnifatı sübutlar və onların alınma mənbələrinə xas olan bir sıra obyektiv əlamətlərin elmi qruplaşmasına əsaslanır. Buna müvafiq olaraq cinayət prosesində sübutlar:

- a) ittihamın predmetinə olan münasibətinə görə ittihamedic və bəraətverici;
- b) alınma mənbəyinə münasibətinə görə ilkin və törəmə;
- c) əsas fakta olan münasibətinə görə düzünə və yanakı sübutlara bölünürlər [2. səh. 255].

Prof. F.M. Abbasova sübutların təsnifatını sübut edilən tezisə münasibətinə görə düzünə və yanakı sübutlara, ittiham tezisində münasibətdə ittihamedic, bəraətverici və neytral sübutlara bölündüyünü göstərmiş, həmçinin ilkin və törəmə sübutları alınma mənbəyinə görə, şəxsi və maddi sübutları isə mənbəyinin xarakterinə görə təsnifatlandırmışdır [3. səh. 42].

Ş.M. Kərimov göstərir ki, sübutların təsnifatı onların konkret xassələrini və sübutetmə prosesində istifadə olunma xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan verir. Sübutlar ayrılıqda və habelə öz mənbələri ilə birlikdə də təsnif edilə bilərlər. İttiham münasibətdə - ittihamedic və bəraətverici sübutları fərqləndirmək lazımdır. İttihamedic sübutlar cinayətin törədilməsində şübhəli, təqsirləndirilən şəxsi ifşa edir, yaxud cəzanı ağırlaşdıran halları müəyyən edirlər [4. səh. 44].

Sübutların təsnifatında düzünə sübutlar - sübutetmə predmetinə daxil olan halı birbaşa özündə əks etdirir. Düzünə sübutlarda tezis və arqument üst-üstə düşür. Düzünə sübuta misal olaraq şəxsin başqa şəxsi odlu silahla öldürməsinə etiraf etməsinə göstərmək olar. Düzünə sübut bir məntiqi nəticə çıxarmağa imkan verir və yalnız həmin nəticənin mötəbərliyi mübahisələndirilə bilər. Çəkilən misalda yalnız şəxsin həqiqətən adam öldürüb-öldürməməsi yoxlanılmalı olur.

Şəxs ona görə etiraf edir ki, o, həqiqətən başqasını öldürmüşdür və ya şəxs yalan danışır. Şəxsin etirafı doğrudursa, bu etiraf onun adam öldürməsinə təsdiq edir.

Yanakı sübutlar - sübut edilən faktın özünə dəlalat etmir, həmin halın sübut edilməsi üçün zəmin yaradan başqa bir faktı təsdiq edir. Yanakı sübutlarda tezis və arqument tam üst-üstə düşmür. Yanakı sübuta, şəxsin mənzilində başqa şəxsin öldürülməsində istifadə edilməsi ehtimal edilən odlu silahın aşkar edilməsini göstərmək olar. Yanakı sübut hər zaman alternativ nəticələr çıxarmağa şərait yaradır. Çəkilən misalda yoxlanılmalı olan variantlar olduqca çoxdur. Şəxsin evindən silah aşağıdakı səbəblərə görə çıxmışdır:

- o, bu silahla adam öldürmüşdür və onu evində gizlətməmişdir;
- o, bu silahı tapmışdır və evə gətirmişdir;
- o, bu silahı qanunsuz əldə etmişdir;
- o, bu silahı oğurlamışdır;
- o, bu silahın onun evində olmasından xəbərsizdir və s.

Evdən silahın tapılması faktı hələ şəxsin adam öldürməsini təsdiq etmir [5. səh. 273].

Prof. C.H. Mövsümov qeyd edir ki, ayrılıqda götürülmüş yanakı sübut iş üzrə hər hansı nəticəyə gəlmək üçün əsas ola bilməz. Bunun üçün yanakı sübutlar məcmu ilə götürülməli, bunlar bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olmalı, habelə müəyyən sistem təşkil etməlidir. Hər bir yanakı sübut, sübut edilməli faktla səbəbli əlaqədə olmalıdır. Yanakı sübutların sistemindən yalnız bir nəticə - sübut etmə predmetinə daxil olan, bu və ya digər faktın sübut edilməsi haqqında nəticə çıxarılmalıdır [6. səh. 103].

Hüquq ədəbiyyatında düzgün olaraq qeyd edilir ki, təqsirləndirilən şəxsi cinayət törətməkdə ifşa edən və ya onun məsuliyyətini ağırlaşdıran sübutlara ittihamedicü sübutlar deyilir. İttihamedicü sübutlar vasitəsilə cinayət hadisəsi, bu cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxsin təqsirliyi, habelə onun məsuliyyətinin dərəcəsini və xarakterini ağırlaşdıran hallar müəyyən edilir.

M.Ə. Cəfərquliyev qeyd edir ki, təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizliyini göstərən, bir sözlə, ittihamı təkzib edən, yaxud onun məsuliyyətini yüngülləşdirən faktiki məlumatlar, şübhəsiz ki, bəraətverici sübutlar sayılır. Yalnız bəraətverici sübutların vasitəsi ilə cinayət hadisəsinin, yaxud cinayət tərkibinin olması, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən şəxsin təqsirsizliyi, yaxud təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətinin dərəcəsini və xarakterini yüngülləşdirən faktlar müəyyən edilə bilər [2. səh. 255].

Prof. C.H. Mövsümovun təbirincə desək, cinayət işi üzrə sübutların ittihamedicü və bəraətverici sübutlara bölünməsi tələb edir ki, əgər tədqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə konkret şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək qərarına gəlsə, bəraətverici sübutları mükəmməl yoxlamalı və bunları təkzib etməlidir. Məhkəmə ittiham hökmü çıxardığı hallarda da bəraətverici sübutları nə üçün rədd etdiyini əsaslandırmalıdır [6, səh. 100].

F.M. Abbasova hüquq ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq neytral sübutlara anlayış vermişdir. O, qeyd edir ki, neytral sübutların mövcudluğu hüquq ədəbiyyatında mübahisəli olsa da, nəzəriyyədə bu fikir mövcuddur və sübut hüququnun nəzəri problemlərini öyrənərkən bu təsnifat elementindən də xəbərdar olmaq məqsədəuyğundur. Neytral xarakterli sübutlara elə sübutlar aid edilir ki, onlar ümumilikdə cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı hallarının sübut edilməsində əhəmiyyət kəsb etsə də, konkret şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsinə və ya bəraət almasına təsir göstərmir [3. səh. 45].

Neytral sübutların mövcud olub-olmaması barədə fikir bildirmiş müəlliflərin bir qismi belə sübut növünün olduğunu mübahisəsiz qəbul edir, lakin bu yanaşmaya zidd mövqeni dəstəkləyən başqa bir müəlliflər qrupu qeyd edir ki, əgər fakt nə ittihamedicü, nə də bəraətverici xarakterə malik deyildirsə, onun, ümumiyyətlə, sübut etmə predmetinə aidliyi şübhə yaradır və belə bir fakt sübut əhəmiyyətindən məhrum olur [7. səh. 127].

Düzünə (birbaşa) sübutlar cinayət işi üzrə sübut edilməli halları bilavasitə müəyyən edirlər. Məsələn, qüsurların siyahısında avtonəqliyyat vasitəsinin hadisə nəticəsində aldığı zədələr qeyd olunur, onların aradan qaldırılmasının dəyəri qiymətləndirilir. Bu məlumatlar cinayət nəticəsində əmlaka vurulan zərərin xarakterini və miqdarını müəyyən etməyə imkan verir. Zərər çəkmiş şəxsin, ona qarşı törədilmiş cinayətin halları haqqında ifadələri də birbaşa sübutlardır.

Dolayı (yanakı) sübutlar – elə məlumatlardır ki, onlar birbaşa deyil, dolayı yolla CPM-də göstərilmiş halların sübut edilməsinə kömək edirlər.

Düzünə sübutlardan fərqli olaraq dolay (yanakı) sübutlar əsas faktı deyil, sübutedici faktı müəyyən edir. Məhz buna görə də dolay sübutlardan istifadə etmə qaydaları düzünə sübutlardan istifadə olunması qaydalarından əsaslı şəkildə fərqlənir. Sübutların hər birinin düzgünlüyünü araşdırmaq üçün dolay sübutlardan istifadə edilməsi kifayət deyildir, onların sübut edilməli olan faktlarla əlaqəsini də müəyyən etmək zəruridir.

Dolay sübutlar müəyyən edilmiş hadisədən əvvəl mövcud olmuş, onu müşayiət etmiş faktlar haqqında məlumatları ifadə edirlər və cinayətin törədilməsi, şəxsin təqsirli olub-olmaması barədə nəticə çıxarmağa imkan verirlər. Məsələn, qətl haqqında iş təhqiq edilərkən dolay sübutlar (qətlin törədildiyi bıçağın təqsirləndirilən şəxsə məxsus olması, təqsirləndirilən şəxsin ayaqqabı izlərinin cinayətin törədildiyi yerdə aşkara çıxarılması, təqsirləndirilənlə zərər çəkmiş şəxsin arasında xoşagəlməz münasibətlərin müəyyən edilməsi və digər məlumatlar) əsasında müstəntiq, məhkəmə tərəfindən bu cinayətin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən törədilməsi haqqında nəticə çıxarılır. İşin hallarının birbaşa sübutlarla müqayisədə dolay sübutlarla müəyyən edilməsi yolu daha mürəkkəbdir [8. səh. 178].

Yaranmasının xarakterinə görə sübutlar, eləcə də onların mənbələri ilkin və törəmə növlərinə bölünürlər. İlkin (birinci) sübutlar birinci mənbədən yaranan sübutlara deyilir. Onların sırasına təhsil haqqında sənədin əslində olan məlumatlar, cinayəti gətirmiş şəxsin verdiyi ifadələri, əşya sübutlarını aid etmək olar.

Törəmə (ikinci) sübutlar birinci mənbədən deyil, “ikinci əl”dən alınan sübutlardır. Belə sübutlara ali təhsil haqqında işə əlavə diplom surəti, törədilmiş cinayətin halları barədə şahidin hadisəni görmüş şəxsdən öyrəndiyi məlumatlar aid edilə bilər.

İlkin sübutların törəmə sübutlardan fərqləndirilməsinin həm nəzəri, həm də təcrübi əhəmiyyəti vardır. Adətən ibtidai araşdırma orqanları və məhkəmə iş üçün əhəmiyyət kəsb edən fakt haqqında məlumatı ilk mənbədən deyil, digər mənbələrdən əldə etdikdə, onu ilk mənbə üzrə yoxlamalıdırlar [4. səh. 48].

Informasiyanın mənbəyindən asılı olaraq - şəxsi və ya əşya sübutları fərqləndirmək lazımdır. Şəxsi sübutlar - fiziki şəxslərdən alınan məlumatlardır. Onlara zərər çəkmişin, şahidin, təqsirləndirilənin, şübhəlinin, ekspertin, mütəxəssisin ifadələri, ekspertin və mütəxəssisin rəyləri aiddirlər. Maddi (əşya) sübutlarının mənbəyi maddi cisimdir. Bu, üzərində cinayət hadisəsinin izlərini saxlayan cinayət aləti və ya cinayətkar hərəkətlərin yönəldiyi əşyalar, habelə cinayətin aşkara çıxarılması və işin hallarının müəyyən edilməsi üçün vasitə ola bilən əşya və sənədlərdir.

A.M. Larin məlumatların saxlanması və ötürülməsi üsulundan asılı olaraq sübutların işarəli və qeyri-ışarəli (maddi) sübutlara bölünməsinə təklif etmişdir.

İşarəli sübutlar - təbii və eləcə də süni (riyaziyyatda, kibernetikada, məntiqdə qəbul olunmuş) dillərdə ifadələr, protokollar, sənədlər, digər şifahi və yazılı məlumatlardır. Qeyri-ışarəli (maddi) sübutlara əşya sübutları və müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr aiddir. Axırıncıların sırasına sərbəst və eksperimental (təcrübi) xətt nümunələri, barmaqların izləri, qan, selik nümunəsi, atəş güllələri, gilizlər, torpaq nümunələri və s. aid etmək lazımdır [9, səh. 96].

İşin nəticəsi. Beləliklə, aparılmış elmi araşdırmalara əsasən sübutların təsnifatı onların konkret xassələrini və sübutetmə prosesində istifadə olunma xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan verir. Cinayət prosesində sübutlar ayrılıqda və habelə onlar da öz mənbələri ilə birlikdə təsnif oluna bilərlər və cinayət mühakimə icraatında sübutların təsnifatının böyük rolu vardır. Sübut olmadan heç bir cinayət işini açmaq mümkün deyil.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq Yayın evi”, 2022.
2. M.Ə. Cəfərquliyev. Azərbaycan Respublikasının Cinayət prosesi. Bakı, Qanun, 2008.
3. F.Ə. Abbasova. Cinayət prosesində məhkəmə sübutları. Bakı, “Bakı Universiteti” nəş. 2016.
4. Kərimov Ş. M. Cinayət prosesində sübutetmə. Bakı, “Elm və təhsil”, 2009.
5. F.Ə. Abbasova. Cinayət prosesi (ümumi hissə). Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 2012.
6. Möhsümov C.H. Sovet cinayət prosesi. Bakı, Maarif, 1989.

7. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькинд П.С. Проблемы: доказательства в советском уголовном процессе. Воронеж, 1978, стр. 127.
8. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. Под ред. П.А. Лупинской. М., 1999, стр. 179-180.
9. Ларин А.М., Мельников Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России. Лекции-очерк. М., 1977, стр. 96.

REFERENCE

1. Azerbaijan Respublikasının Jinayət-Prosesual Məcəlləsi. Bakı, "Huquq Yayın evi", 2022.
2. M.Ə. Cəferquliyev. Azərbaycan Respublikasının Jinayət prosesi. Bakı, Ganun, 2008.
3. F.M. Abbasova. Jinayət prosesində mehkəmə subutları. Bakı, "Bakı Universiteti" nəş. 2016.
4. Kerimov S. M. Jinayət prosesində subutetmə. Bakı, "Elm və təhsil", 2009.
5. F.Ə. Abbasova. Jinayət prosesi (umumi hissə). Bakı, "Zerdabi LTD" MMC, 2012.
6. Mohsumov J.H. Sovet jinayət prosesi. Bakı, Maarif, 1989.
7. Qorskiy Q.F., Kokorev L.D., Elkind P.S. Problemi: dokazatelstva v sovetskom ugolovnom pro-
sesse. Voronej, 1978, str. 127.
8. Ugolovno-prosesualnoye pravo Rossiyskoy Federasii. Pod red. P.A. Lupinskoy. 1999, str. 179.
9. Larin A.M., Melnikov E.B., Savitskiy V.M. Ugolovniy proses Rossii. Leksii-oçerk. M., 1977,
str. 96.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Фейзуллаева Л.Н.

Национальная Академия Авиации

Статья посвящается с точки зрения науки классификации доказательств и их источников в зависимости от их объективных признаков.

В статье дана классификация доказательств в отношении к доказываемым фактам, деление их на прямых, косвенных, обвинительных, оправдательных, первоначальных, производных.

Также отмечено классификация их по категории как вещественных и полученные в ходе проведения иных следственных действий.

Ключевые слова: классификация, прямые доказательства, нейтральные доказательства, обвинительные, оправдательные доказательства, первоначальные, производные доказательства.

THE CLASSIFICATION AND MAIN CHARACTERISTICS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Feyzullayeva L.N.

National Aviation Academy

The article is devoted from the point of view of science to the classification of evidence and their sources depending on their objective features.

The article gives a classification of evidence in relation to proven facts, dividing them into direct, indirect, accusatory, justifying, initial, derivatives.

It is also noted that they are classified by category as material and obtained in the course of other investigative actions.

Keywords: classification, direct evidence, neutral evidence, accusatory, exculpatory evidence, initial, derivatives.

Rəyçi: h.f.d. S.Z. Hüseynov

Müəllif haqqında məlumat

Soyadı, adı, atasının adı	İş yeri	Vəzifəsi, elmi dərəcəsi, elmi adı	Əlaqə
Feyzullayeva Lamiyə Natiq q.	MAA	"Hüquq" kafedrasının magistrı	llawyer1@mail.ru